

O'QUVCHILAR O'RTASIDA JINOYATCHILIKNI OLDINI OLISH – DOLZARB MASALA SIFATIDA

Doliyeva Xosiyat Allamurodovna
Qashqadaryo viloyati Ko'kdala tumani
14-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilar o'rtasida jinoyatchilikning yuzaga kelish sabablari, uning ijtimoiy-psixologik omillari va oldini olishning samarali yo'llari yoritilgan. Yoshlar xulq-atvoriga ta'sir etuvchi oila, maktab va ijtimoiy muhitning o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, profilaktik chora-tadbirlar hamda tarbiyaviy yondashuvlar orqali jinoyatchilikni kamaytirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatchilik, o'quvchi, profilaktika, deviant xulq-atvor, tarbiya, oila, maktab, ijtimoiy muhit, psixologiya, nazorat, huquqbuzarlik

KIRISH

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti va barqarorligi ko'p jihatdan yosh avlodning qanday tarbiya olishi va qanday muhitda ulg'ayishiga bog'liq. O'quvchilar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish masalasi nafaqat ta'lim tizimi, balki butun jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Chunki har qanday huquqbuzarlikning ildizi ko'pincha bolalik va o'smirlik davrida shakllanadi. Agar bu bosqichda to'g'ri yondashuv bo'lmasa, kelajakda yanada jiddiy muammolar yuzaga kelishi mumkin.

O'quvchilar o'rtasida jinoyatchilikning yuzaga kelishiga turli omillar sabab bo'ladi. Eng avvalo, oiladagi muhit muhim rol o'ynaydi. Agar bola mehr va e'tibordan mahrum bo'lsa, ota-ona nazorati yetarli bo'lmasa yoki oilada nizolar ko'p bo'lsa, bu uning xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday bolalar ko'pincha tashqi muhitdan "qo'llab-quvvatlash" izlaydi va noto'g'ri doiralarga tushib qolishi mumkin. Shuningdek, iqtisodiy qiyinchiliklar, ota-onaning bandligi yoki beparvoligi ham bolalarning nazoratsiz qolishiga olib keladi.

Maktab muhitining ham ahamiyati katta. O‘quvchining o‘zini jamoada qanday his qilishi, o‘qituvchilar bilan munosabati, tengdoshlari orasidagi o‘rni uning xulq-atvoriga bevosita ta’sir qiladi. Agar bola o‘zini kamsitilgan, tushunilmagan yoki e’tibordan chetda his qilsa, u o‘zini boshqacha yo‘l bilan namoyon etishga harakat qiladi. Ba’zan bu salbiy harakatlar, qoidabuzarlik yoki tajovuzkorlik ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Shu sababli maktabda ijobiy psixologik muhit yaratish, har bir o‘quvchiga individual yondashish muhimdir.

Yoshlar orasida jinoyatchilikning yana bir omili bu – noto‘g‘ri ijtimoiy ta’sirdir. Ko‘cha muhitida, ayrim do‘stlar davrasida yoki internet orqali tarqaladigan zararli g‘oyalar o‘quvchilar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, nazoratsiz internet foydalanish turli nojo‘ya kontentlarga duch kelish xavfini oshiradi. Bu esa o‘smirlarning qadriyatlari va xulq-atvoriga ta’sir etib, ularni noto‘g‘ri qarorlar qabul qilishga undashi mumkin.

Psixologik omillar ham muhim o‘rin tutadi. Ba’zi o‘quvchilar o‘z his-tuyg‘ularini boshqara olmaydi, stress va muammolarni to‘g‘ri hal qila olmaydi. Bu esa ularni tajovuzkorlikka, impulsiv harakatlarga yoki qoidalarni buzishga olib keladi. O‘ziga bo‘lgan ishonchning pastligi, e’tibor yetishmasligi va ichki ziddiyatlar ham salbiy xulq-atvorni kuchaytiradi. Shu bois maktablarda psixologik xizmatni kuchaytirish, o‘quvchilar bilan individual ishlash muhim ahamiyatga ega.

Jinoyatchilikni oldini olishda profilaktik chora-tadbirlar muhim o‘rin tutadi. Eng avvalo, ota-onalar farzandining hayotida faol ishtirok etishi, uning qiziqishlari, do‘stlari va kundalik faoliyatini nazorat qilishi zarur. Bu nazorat bosim emas, balki g‘amxo‘rlik shaklida bo‘lishi kerak. Ota-ona va bola o‘rtasida ishonchli munosabat bo‘lsa, bola o‘z muammolarini yashirmaydi va noto‘g‘ri yo‘lga kirib qolish ehtimoli kamayadi.

Maktablarda huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan tadbirlar tashkil etilishi lozim. O‘quvchilar o‘z huquq va majburiyatlarini bilsa, qonun buzilishining oqibatlarini tushunsa, ularning xulq-atvori ham mas’uliyatliroq bo‘ladi. Turli suhbatlar, treninglar, uchrashuvlar va profilaktik tadbirlar orqali bu borada samarali natijalarga erishish mumkin.

Shuningdek, o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham muhimdir. Sport to'garaklari, ijodiy mashg'ulotlar, turli tanlov va tadbirlar yoshlarni foydali faoliyatga jalb qiladi va ularni salbiy muhitdan uzoqlashtiradi. Band bo'lgan, o'z qiziqishlariga ega bola jinoyatchilikka kamroq moyil bo'ladi.

Jamoatchilikning ham bu boradagi roli beqiyosdir. Mahalla, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ta'lim muassasalari o'zaro hamkorlikda ishlasa, profilaktika yanada samarali bo'ladi. Har bir bola jamiyat e'tiborida bo'lishi kerak. Unga befarq qarash – bu kelajakda katta muammolarga yo'l ochish bilan tengdir.

Yoshlik o'zining olijanob tashabbusi, sofdillikka, adolatga intilishi bilan taraqqiyotning buyuk kuchlaridan birini tashkil qiladi. Yoshlik, bu – orzu, ishonch, kelajakka tuzilgan ulkan rejalar va istiqbolning boshlanishidir. Agar yoshlik orzusi bo'lmaganda inson hayoti bir nuqtada to'xtab qolgan bo'lardi.

Aleksandr Ostrovskiy aytganidek, «Bolalikdayoq barkamol bo'lishni judayam zarur deb hisoblamayman, odam maktabni tugatganidan keyin ham ko'p narsalarni o'rganishi mumkin, ammo mashg'ulot ko'nikmasi va aqliy kamolotning asosi yoshlikda shakllanadi». Shu sababli bu ne'matdan unumli foydalanib, o'zining salohiyatini oshirib borgan, jamiyatda munosib o'rin egallashga kirishgan insonning ertasi nurafshon. Yoshlik shu narsa bilan baxtiyorki, uning kelajagi bor. Yoshlik paytida shunday ulug' fikrlar tug'iladiki, bu fikrlar kelajakda insonni ko'klarga ko'taradi. Demak, yoshlikni asrash, uning har bir soniyasining qadriga yetish lozim. Chunki dunyoda undan yaxshi palla ham, qimmatli narsa ham yo'q!

Ammo “Yoshlik – beboshlik” deya nojo'ya harakatlarga qo'l urib, jinoyat ko'chasiga kirib ketayotgan yoshlar afsuski, bugun uchrab turibdi. So'nggi paytlarda jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlarining aksariyati ham yoshlar o'rtasida kuzatilayotgani achchiq haqiqat.

Voyaga yetmagan jinoyatchining asosiy ijtimoiy-demografik xususiyati bu uning yoshi, jinsi va oilaviy ahvalidir. Jinoyat Kodeksimizga ko'ra, shaxs 16 yoshdan umumiy jinoiy javobgarlikka, 14 yoshdan boshlab esa qasddan odam o'ldirish, o'g'rilash, zo'rlash,

jinsiy ko'rinishdagi zo'rlik ishlatish, o'g'rilik, bosqinchilik, tovlamachilik, talonchilik, jinoyatlar uchun, 13 yoshdan esa aybini og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi belgilangan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning katta qismi 16-17 yoshda bo'lgan voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladi.

Voyaga yetmaganlar tomonidan asosan mazkur yosh oralig'ida jinoyatlarning sodir etilishiga turli sabablarni keltirish mumkin. Xususan, mazkur yosh oralig'ida o'smirlar ta'sirchan va janjalga moyil bo'ladi. Shuningdek, hayotiy tajriba etishmasligi, ishonuvchanlik, tez hishayajonga berilish, asabiylik, mustaqillikka bo'lgan tabiiy intilish, o'ziga va atrofdagilarga baho berish mezonlarining shakllanib ulgurmaganligi natijasida o'smirlar aksariyat hollarda bo'lib o'tayotgan voqeliklarning asl mohiyatini anglab eta olmaydi. Ushbu omillar inobatga olish ko'p jihatdan tergov uslubiyoti xususiyatlarini belgilab beradi. Sababi, voyaga etmaganlar bilan munosabatlarda tergovchi protsessual me'yorlarga rioya qilishidan tashqari keng miqyosdagi ma'naviy va ruhiy bilimlarga tayanishi lozim.

Bugungi kunda yoshlar o'rtasida uchrayotgan salbiy xulq-atvor holatlari jamiyat oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'quvchilarda jinoyatchilikka moyillikning erta shakllanishi kelajakda jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bu holat bir kunda paydo bo'lib qolmaydi, balki asta-sekinlik bilan, turli omillar ta'sirida shakllanadi. Shu sababli ushbu muammoni chuqur o'rganish va uning ildiz sabablarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarda jinoyatchilikka moyillikning eng asosiy omillaridan biri bu – oiladagi muhitdir. Agar bola mehr va e'tibordan mahrum bo'lsa, ota-ona tomonidan nazorat yetarli darajada amalga oshirilmasa yoki oilada nizolar ko'p bo'lsa, bu uning ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Bunday sharoitda ulg'aygan bola ko'pincha o'zini yolg'iz his qiladi, e'tibor izlaydi va uni noto'g'ri yo'llardan topishga harakat qiladi. Natijada esa salbiy guruhlarga qo'shilish, qoidabuzarlik qilish kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin.

Maktab muhitining ta'siri ham beqiyosdir. O'quvchining o'zini jamoada qanday his qilishi, o'qituvchilar bilan munosabati va tengdoshlari orasidagi o'rni uning xulq-atvorini shakllantiradi. Agar bola maktabda o'zini begona yoki kamsitilgan his qilsa, unda qarshilik, agressiya yoki befarqlik paydo bo'lishi mumkin. Bu esa asta-sekin jinoyatchilikka moyillikni kuchaytiradi. Shu bois o'qituvchilar har bir o'quvchiga individual yondashishi, ularning muammolarini o'z vaqtida aniqlashi va yordam berishi zarur.

Yana bir muhim omil bu – ijtimoiy muhitdir. O'quvchining do'stlari, ko'cha muhiti, internet va ijtimoiy tarmoqlar uning dunyoqarashiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Agar bola salbiy muhitga tushib qolsa, u yerda qabul qilingan xulq-atvorni o'zlashtira boshlaydi. Ayniqsa, o'smirlik davrida tengdoshlar ta'siri kuchli bo'lib, bola “o'zini ko'rsatish” yoki “qabul qilinish” uchun noto'g'ri harakatlarga borishi mumkin. Bu esa huquqbuzarliklar sodir etilishiga zamin yaratadi.

Psixologik omillar ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Ba'zi o'quvchilar o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiynaladi, tez jahli chiqadi yoki stressga chidamsiz bo'ladi. Bu esa impulsiv qarorlar qabul qilishga olib keladi. O'ziga ishonchning pastligi, e'tiborga bo'lgan ehtiyoj va ichki ziddiyatlar ham jinoyatchilikka moyillikni kuchaytiruvchi omillardan hisoblanadi. Shu sababli maktab psixologlari tomonidan o'quvchilar bilan muntazam ishlash, ularning psixologik holatini kuzatib borish muhimdir.

Jinoyatchilikka moyillikni oldini olish uchun eng avvalo profilaktik ishlarni kuchaytirish lozim. Bu jarayonda ota-onaning roli juda katta. Ular farzandining hayotiga befarq bo'lmasligi, uning kundalik faoliyati, do'stlari va qiziqishlariga e'tibor qaratishi zarur. Eng muhimi, bola bilan ishonchli munosabat o'rnatishdir. Agar bola ota-onasiga ishonib, o'z muammolarini ochiq ayta olsa, u noto'g'ri yo'lga kirib qolish ehtimoli ancha kamayadi.

Maktablarda esa huquqiy va axloqiy tarbiyaga alohida e'tibor qaratilishi kerak. O'quvchilarga qonun-qoidalar, ularning mazmuni va oqibatlari haqida tushuntirish ishlari

olib borilishi lozim. Turli treninglar, suhbatlar va uchrashuvlar orqali o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantirish mumkin. Shuningdek, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish – sport, san’at va boshqa foydali mashg‘ulotlarga jalb qilish ham muhim profilaktik choradir.

Jamiyatning boshqa institutlari – mahalla, yoshlar tashkilotlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar ham bu jarayonda faol ishtirok etishi kerak. Hamkorlikda olib borilgan ishlar natijasi doimo samaraliroq bo‘ladi. Har bir bola e’tiborda bo‘lishi, uning muammolari o‘z vaqtida aniqlanishi va hal etilishi zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilar o‘rtasida jinoyatchilikni oldini olish murakkab, ammo zarur jarayon bo‘lib, u tizimli yondashuvni talab qiladi. Oila, maktab va jamiyat birgalikda harakat qilsa, yoshlarni to‘g‘ri yo‘lga yo‘naltirish, ularni sog‘lom va mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash mumkin. Eng muhimi esa – befarqlikdan voz kechishdir. Har bir o‘quvchi e’tibor va qo‘llab-quvvatlashga muhtoj. Aynan shu orqali biz jinoyatchilikning oldini olib, barkamol avlodni tarbiyalay olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2008.
4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va nutqlari to‘plami. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2022.
6. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
7. Sh.M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
8. Qodirov B.R. Yoshlar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

9. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2018.
10. Tojiboyeva D. Pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
11. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
12. Abduqodirov A.A. Tarbiya psixologiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021.
13. Xalq ta’limi vazirligi metodik qo‘llanmalari. – Toshkent, 2022.
14. Internet manbalari: www.ziyonet.uz , www.lex.uz